

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://core.ac.uk/download/pdf/162466721.pdf>
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жыл 30 тамыз (17.09.2022 ж. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) <https://adilet.zan.kz/kaz>
3. «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы №274-IV Заңы. (19.04.2023 № 223-VII берілген өзгерістер мен толықтырулармен) <https://adilet.zan.kz/kaz>

АПЕЛЛЯЦИЯ ҚАЗІРГІ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ИНСТИТУТЫ РЕТІНДЕ

Аяпбергенова А.Т., Заң факультетінің 2-курс магистранті, Қарағанды Бөкетов университеті

Сот актілеріне шағымдану – азаматтық сот ісін жүргізуге қатысатын адамдардың құқықтарын қорғаудың нақты кепілі болып табылады, ол заңсыз және негізсіз сот актілерінің күшін жоюға немесе өзгертуге қол жеткізудің қарапайым және қолжетімді тәсілін ұсынады. Бүгінде республикада мұндай қызметті жүзеге асырудың жеткілікті жоғары деңгейін қамтамасыз ету үшін көп нәрсе жасалуда, соның салдарынан бірінші сатыдағы соттардың актілері негізді болып табылады және заңда белгіленген мерзімде күшіне енеді. Алайда, бірінші сатыдағы соттың жұмысындағы азды-көпті елеулі қателіктерді толығымен жою мүмкін емес, сондықтан сот ісін жүргізудің қолданыстағы тәртібі сот қателіктерін жоймай жасай алмайды. Осындай тәсілдердің бірі сот актілерін апелляциялық және кассациялық тәртіппен қайта қарау бойынша іс жүргізу болып табылады.

Апелляциялық сатыда заңдылық, тараптардың жарыспалылығы, бәсекелестік және басқа да қағидалары бірінші сатыдағы іс жүргізуге қарағанда аз көлемде жұмыс істейтіні байқалады.

Дегенмен де, азаматтық іс жүргізу қағидаларының қолданыстағы азаматтық процесстік заңнамада қамтылуына және жүзеге асуына мән берген жөн. АПК-нің 412-бабында азаматтық істерді апелляциялық қарау пәні мен процедурасын анықтайтын өте маңызды және қағидалы бастамалар бар. АПК-нің 412-бабының мазмұнынан апелляциялық сатыдағы сот бірінші сатыдағы соттың нақты мән-жайларды белгілеуінің, материалдық құқықтың қолданылуы мен түсіндірілуінің дұрыстығын, сондай-ақ істі қарау кезінде азаматтық іс жүргізу заңының нормаларының сақталуын тексереді. Бірінші сатыдағы соттың қағидалары бойынша апелляциялық сатыдағы сотта азаматтық істерді шешу мүмкіндігі туралы ұстаным толық көлемде қате болып көрінеді, өйткені бұл 412-бапта айқындалған апелляциялық қарау нысанасынан тыс болады. Апелляциялық сатыдағы сот бірінші сатыдағы сотты алмастыра отырып, жаңа сот шешімінің заңдылығы мен негізділігі, соттың іс материалдары негізінде материалдық және процесстік құқық нормаларын сақтауы тексеріледі. Тіпті жаңа дәлелдемелерді ұсынуға заңда қарастырылған ерекше тәртіпте рұқсат етіледі. Мұндай тәсіл азаматтық процесте тиімді бәсекелестікті қамтамасыз етуге, процесстік үнемдеуге және сот ісін ұтымды түрде жүзеге асыруға бағытталған, бұл Еуропа Кеңесі Министрлер комитетінің 1995 жылғы 7 ақпандағы № R (95)5 азаматтық және сауда істері бойынша ұсынымының 4, 5-баптарының жүйеге және шағымдану рәсімдерінің қолданысқа енгізілуіне және жұмыс істеуін жақсартуға қатысты ережелеріне толық сәйкес келеді. [1, 670 б.]

2023 жылғы 1 шілдеден бастап апелляциялық сатыдағы сот істі бірінші сатыға қайтармай, мәні бойынша шешім қабылдайтын Қылмыстық-процестік және Азаматтық процесстік кодекстерінің жаңартылған ережелері қолданысқа енгізілді. Мұндай жағдайларда қарау бірінші сатыдағы соттың ережелері бойынша жүзеге асырылады, деп хабарлайды ҚР Әділет министрлігі. Сот осылайша сот талқылауының толықтығын, жан-жақтылығын және

объективтілігін қамтамасыз етеді. Жаңа тәртіп азаматтар мен кәсіпкерлердің бұзылған құқықтарын тезірек қалпына келтіруге мүмкіндік береді.

Аталған ережелер Мемлекет басшысының 2023 жылғы 27 наурыздағы тапсырмаларын іске асыру мақсатында «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне процесстік заңнаманы жетілдіру және сот жүйесін реформалау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңымен қабылданды. [2]

Азаматтық сот ісін жүргізудің міндеттері мен мақсаттарының заңнамалық анықтамасына сүйене отырып, апелляциялық соттың міндеттері мен мақсаттарын анықтау да қиынға соқпайды. Апелляциялық соттың міндеті бірінші сатыдағы істің нақты мән-жайларының анықталуының, материалдық құқық нормаларының қолданылуы мен түсіндірілуінің дұрыстығын, сондай-ақ істі қарау мен шешу кезінде азаматтық процесстік заң нормаларының сақталуын тексеру болып табылады. [3, 412-бап]

Дегенмен, Баймолдина апелляциялық шағымдану (наразылық білдіру) институты: 1) бірінші саты бойынша шығарылған заңды күшіне енген сот шешімдерінің немесе ұйғарымдарының заңдылығы мен негізділігін тексеру; 2) бірінші сатыдағы соттың дұрыс шешімдер шығаруын қамтамасыз ету; 3) іске қатысатын адамдарға олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға кепілдік беру мақсаттарын көздейтінін атап өткен. [4, 245 б.] Апелляциялық соттың түпкі мақсаты істі толық және жан-жақты қарау үшін маңызы бар мән-жайларды белгілеу арқылы сот қорғауына жүгінген адамның бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау болып табылады.

Апелляциялық шағымдану құқығының пайда болуының келесі шарттарын бөліп көрсетуге болады:

1) істің осы апелляциялық сотқа соттылығының сақталуын, апелляциялық шағымның нысанасы мен объектісінің болуын, сондай-ақ апелляциялық шағым жасау мерзімінің сақталуын жатқызуға болатын объективті шарттары. Процессуалдық мерзімнің жалпы анықтамасына сүйене отырып, процессуалдық әрекеттер жасалуы тиіс уақыт кезеңі ретінде апелляциялық мерзімнің анықтамасы шығарылады. Бұл судьяның шешімін заңсыз және негізсіз деп санайтын адамның апелляциялық тәртіппен шағымдануға құқығы бар, ал сот шағымданған шешім шығарылған даудың мәні бойынша қарауға тиіс заңмен белгіленген уақыт кезеңі болып табылады.

АПК-нің 403-бабының үшінші бөлігінде бірінші сатыдағы соттың шешіміне апелляциялық шағымданудың, наразылық білдірудің жалпы мерзімі бір ай ішінде белгіленген. Көрсетілген мерзімді есептеу сот шешімі шығарылған күннен кейінгі келесі күні түпкілікті нысанда басталады. Айта кету керек, АПК-нің 222-бабының екінші бөлігінің редакциясында сот шешімінің қарар бөлігін жария ету, шешімді түпкілікті нысанда дайындау күні туралы хабарлау және іске қатысушылардың оның көшірмесін алу тәртібі көзделген. АПК-нің 223-бабының төртінші бөлігінде сот шешімі түпкілікті нысанда оның қарар бөлігі жарияланғаннан кейін бес жұмыс күнінен кешіктірілмейтін мерзімде дайындалуы көзделген. Апелляциялық шағымдану (наразылық білдіру) үшін мерзім бірінші сатыдағы сот шешімінің қарар бөлігі жария етілген күннен бастап емес, мұндай шешім түпкілікті нысанда дайындалған күннен бастап есептеледі. АПК-нің 403-бабының үшінші бөлігінде белгіленген сот шешіміне шағымдану, наразылық білдіру мерзімі жалпы болып табылады. Сонымен қатар, АПК-ге шағымданудың, наразылық білдірудің басқа да арнайы мерзімдері көзделген, мысалы, мемлекеттік сатып алуды өткізуді тексеру қорытындылары бойынша уәкілетті органның шешімдеріне, қорытындыларына, нұсқамаларына дау айту туралы істер бойынша (АПК-нің 403-бабының төртінші бөлігі), баланы қайтару туралы немесе қол жеткізу құқықтарын жүзеге асыру туралы (АПК-нің 398-бабы). Шағымданудың жеке тәртібі мен мерзімі сырттай шешім үшін АПК-нің 264-бабында көзделген. Апелляциялық шағымдану, сот шешіміне наразылық білдіру мерзімін дәл сақтау мақсатында іске қатысушы адамдарға сот шешіміне шағымдану, наразылық білдіру кезінде шешімнің жіберілген және алынған күнін растайтын пошта құжатының көшірмесін қоса беруге ұсынылуы мүмкін.

2) апелляциялық шағымдануға құқығы бар адамдардың белгілі бір тобының болуы, оның ішінде қатысушы адамдар мен олардың өкілдерінің процестік құқық қабілеттілігі мен әрекетке қабілеттілігі туралы талаптардың сақталуы субъективті шарттары болып табылады. Апелляциялық шағым жасау құқығын жүзеге асыру сот қорғауының бір түрі болып табылады. Оларға іске қатысушы тараптар мен басқа да адамдар беріледі, олардың шеңбері заңмен белгіленген (АПК-нің 43-бабының бірінші бөлігі). АПК-нің 413-бабының бірінші сатыдағы сот актілерінің заңдылығы мен негізділігін толық көлемде тексеру туралы ережелерін ескере отырып, іске қатысатын адамдардың шағымдарының дәлелдері олардың мүдделеріне шағым жасалған сот актісі әсер еткеніне қарамастан тексерілуге жатады. Азаматтық іс жүргізу кодексінің 401-бабына сәйкес апелляциялық шағым беру құқығы тараптардан, прокурордан, уәкілетті мемлекеттік органдардан және сот қарайтын іске қатысатын басқа адамдардан туындайды. АПК-нің 46, 401-баптары ережелерінің мағынасын негізге ала отырып, апелляциялық шағым беру құқығы тараптарда, прокурорда, уәкілетті мемлекеттік органдарда және сот іске қатысуға тартқан басқа да адамдарда туындайтыны жөн. 401-баптың төртінші бөлігінің ережесіне сәйкес іске қатысуға тартылмаған адамдар, егер сот олардың құқықтары мен міндеттері бөлігінде шешім қабылдаған жағдайда апелляциялық шағым бере алады. Осылайша, сот құқықтары мен міндеттеріне қатысты шешім шығармаған іске қатыспаған адамдар апелляциялық шағымдану құқығына жатпайды деген қорытындыға келуге болады. Мұндай адамдар қандай да бір негіздер бойынша сот шешімімен келіспеген жағдайда, АПК-нің 401-бабының үшінші бөлігінің тәртібімен өкілеттіктерді жүзеге асыру үшін заңда белгіленген тәртіппен прокурорға жүгіне алады.

Азаматтық процестегі апелляция түрлерін жүйелі зерттеу аталған институттың табиғаты мен мақсатын ғана емес, сонымен қатар апелляцияның әр түрінің айырмашылықтарын, артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Құқықтық әдебиеттерде апелляция түрлерін бөлудің негізгі критерийлері ретінде көбінесе істі қарау көлемі (шектері), апелляцияға жол беру (жол бермеу) шарттары қолданылады. Азаматтық процестің құқықтық әдебиеттерінде апелляция дәстүрлі түрде толық және толық емес апелляция болып бөлінеді. Толық апелляция бұл істің мәні бойынша жаңа іс жүргізу; бұл ретте апелляциялық сот шағымданатын бірінші сатыдағы сот актісінің дұрыстығын тексерумен шектелмейді, бірақ істі бірінші сатыдағы сот сияқты негіздерде қайта қарайды.

Толық апелляцияның мақсаты – істі барлық нақты материалды, оның ішінде қосымша ұсынылған материалды ескере отырып қайта қарау; материалдық және процестік заңның бар бұзушылықтарын жою; іске қатысушы адамдар жіберген олқылықтарды жою; заңды, негізделген және әділ сот шешімін шығару. Толық апелляция іске қатысатын адамдардың жаңа дәлелдемелер ұсыну, істің бірінші сатыдағы сот зерттемеген жаңа мән-жайларына сілтеме жасау құқығын шектемей, істі мәні бойынша қайта қарауды көздейді. Апелляциялық сатыдағы сот істі қайта қарау барысында жаңа дәлелдемелерді қабылдауға және зерттеуге міндетті, сондай-ақ зерттелген дәлелдемелерді ескере отырып, Тараптардың жаңа фактілері мен құқықтық қатынастарын белгілеуге құқылы. Апелляциялық сатыдағы соттың өкілеттіктеріне қарай апелляцияның түрі айқындалады [5, 171 б.].

Толық апелляция кезінде, жалпы ереже бойынша, істі бірінші сатыдағы соттың жаңа қарауына қайтаруға жол берілмейді. Апелляцияның бұл түрі Англия мен Францияның азаматтық процесіне тән.

Толық емес апелляция – бұл бірінші сатыдағы сотта зерттелген дәлелдер мен анықталған фактілер негізінде сот актілерін тексеру. Толық емес апелляция кезінде іске қатысатын адамдар апелляциялық сотта олар бірінші сатыдағы сотта ұсынылмаған немесе көрсетпеген жаңа мән-жайлар мен дәлелдемелерге сілтеме жасауға құқылы емес; тараптардың келуі айқындаушы мәнге ие емес, өйткені жалпы ереже бойынша сот өз қорытындыларын істе бар жазбаша дәлелдемелерге, ал апелляциялық соттың отырысына келгендерге негіздейді, іске қатысушы тұлғаларға бірінші сатыдағы соттың зерттеу нысанасы болған дәлелдемелер мен мән-жайлар шеңберінде ғана сотқа түсініктеме беру құқығы беріледі. Апелляция толық

болмаған жағдайда екінші сатыдағы сот істі бірінші сатыдағы сотқа қайта қарауға қайтаруға құқылы.

Е. А. Борисованың пікірінше, толық емес апелляцияның артықшылығы – апелляциялық сатыдағы сотқа жаңа дәлелдемелерді ұсынуды шектеу салдарынан сот үкімін жеделдетуге қол жеткізіледі, бұл сот шешімін тезірек шығаруға және сот процесіне шығындардың өсуіне жол бермейді. [6, 146 б.]

Толық емес апелляция, мысалы, Австрия мен Германияның азаматтық іс жүргізуінде бар. Апелляцияның екі түрінің келтірілген сипаттамаларынан толық апелляция кезінде істі қайта қарау міндетін шешуге басымдық беріледі (екі инстанция ережесі), ал толық емес жағдайда, керісінше, екінші сатыдағы соттың сот актісін тексеру міндеті басым болады деген қорытынды жасауға болады.

Зерттеушілер толық немесе толық емес апелляцияны енгізудің артықшылығы туралы әртүрлі пікірлерге ие. Апелляцияның аталған түрлерінің әрқайсысының артықшылықтары мен кемшіліктері бар екені анық. Апелляциялық іс жүргізу екі тармақты біріктіреді: істі мәні бойынша қарау және сот актісін қайта қарау. Бұл бірінші сатыдағы сот қабылдаған қаулының дұрыстығын бақылаудың бірінші және негізгі мүмкіндігі. Н. И. Маняқтың ойы бойынша, қазіргі өркениет процесінде толық, толық емес және аралас апелляцияны бөліп көрсету керек. [7, 88 б.]

Апелляциялық іс жүргізу барысында дәлелдеу туралы азаматтық процесік заңнамасының ережелерін сақтау мәселесі ерекше назар аударуға тұрарлық. 404-баптың екінші бөлігінде апелляциялық шағымда, наразылықта жаңа дәлелдемелер келтіруге шектеу көзделген. Бірінші сатыдағы сотта ұсынылмаған жаңа дәлелдемелерге сілтеме жасауға, егер шағым, наразылық оларды бірінші сатыдағы сотқа бұрын ұсынудың мүмкіндігі негіздемесін қамтыса ғана жол беріледі. Егер шағымданушы бірінші сатыдағы сотта іске қатысуға тартылмаған болса немесе бірінші сатыдағы сотта оларды зерттеу және (немесе) жеке дәлелдемені талап ету туралы өтініш білдірілсе, бірақ ол қанағаттандырусыз қалдырылса, бұл да рұқсат етіледі. Апелляциялық іс жүргізу сатысында сотта жаңа дәлелдемелер ұсыну мүмкіндігін шектеу тиімді бәсекелестікке жағдай жасауға және іске қатысатын адамдардың іс жүргізу құқықтарын теріс пайдалануының алдын алуға бағытталған. Сонымен қатар, бұл шектеу іс жүзінде соншалықты белсенді қолданылмайтынын атап өткен жөн. Осыған байланысты, дәлелдеу процесінде құқықтарды теріс пайдалануға жол бермеу мақсатында апелляциялық сатыдағы сотта жаңа дәлелдемелер ұсынған кезде сот АПК-нің 404-бабының екінші бөлігінде көрсетілген негіздемені ашуды талап етуі мүмкін. Сонымен қатар, АПК-нің 404-бабының талаптарын сақтамаудың, мысалы, бірінші сатыдағы сотта ұсынылмаған жаңа дәлелдемелерге сілтеме жасау бөлігінде салдары туралы мәселе туындайды. Осы дәлелдемелерді апелляциялық қайта қарау сатысындағы салыстырмалылық және жол беру тұрғысынан бағалау функциясы апелляциялық сотқа тиесілі екенін ескере отырып, көрсетілген негіз бойынша қараусыз қалдыру және апелляциялық шағымды, наразылықты қайтару орынсыз болып көрінеді. Шағым, наразылық дәлелдерінің дұрыстығын апелляциялық сатыдағы сот АПК-нің 413-бабының тәртібімен тексеруі мүмкін.

Шағым жасалған шешімнің заңдылығы мен негізділігі шартымен апелляциялық сот шешімді өзгеріссіз, ал шағымды немесе наразылықты қанағаттандырусыз қалдыруға құқылы; сот шешімінің күшін жоюға және жаңа шешім шығаруға құқылы; сондай-ақ іс бойынша іс жүргізуді тоқтата отырып не арызды қараусыз қалдыра отырып, шешімнің толық немесе бір бөлігінде күшін жоюға құқылы. [3, 424-бап]

Тұжырымдай келетін болсақ, азаматтық процесік құқықтың тарихи және тәжірибелік дамуын ескере келе, қазіргі уақытта апелляциялық өндірістің қазақстандық моделі Француз моделіне ұқсас екенін атап өтуге болады. Апелляциялық шағым мен наразылықты судья жеке-дара немесе соттың кемінде үш судьяның коллегиялық құрамында қарауды көздейді. Іс бойынша шешімдерді апелляциялық немесе кассациялық қайта қарауды неғұрлым білікті судьялар алқалы түрде жүзеге асыратыны жалпыға бірдей танылды. Апелляциялық тәртіпте

сот актілерін жеке-дара қайта қарау апелляцияның мәнін және жалпы сот шешімдерін қайта қарау институтын түсінбейтіндігін көрсетеді. Бұл рәсімнің мәні істі қарау деңгейін арттыру, оны алқалы құрамда неғұрлым білікті судьялардың қайта қарауы болып табылады, өйткені судьялар алқасы іс бойынша әділ қаулы шығарудың қажетті деңгейінің жеткілікті кепілі болып саналады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан. – Астана: Библиотека Верховного Суда Республики Казахстан, 2016. – 808 стр.
2. «В Казахстане реформирован институт апелляционного рассмотрения судебных дел» // Министерство юстиции Республики Казахстан 03 июля 2023, <https://www.gov.kz/memleket/entities/adilet/press/news/details/583712?lang=ru>
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ.
4. Баймолдина З. Х. Б18 Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: В двух томах. Т. 2. Особенная часть (Темы 16—30). Учебник. — Алматы: КазГЮА, 2001. - 468 с.
5. Борисова Е.А. Проверка постановлений в гражданском процессе: изменения в Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации // Закон. 2009. № 12.
6. Борисова Е.А. Апелляция, кассация, надзор по гражданским делам: учеб. пособие. — М., 2013.
7. Н. И. Маняк. Эффективность современного гражданского судопроизводства и виды апелляции // «Современное право», № 3' 2014 – 160 с.)

ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН СОТҚА ДЕЙІН ҚАРАУ ТӘРТІБІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Исақ А.Б., 1 курс магистранты, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Қазақстан Республикасының Конституциясы азаматтардың ереуіл жасау құқығын қоса алғанда, заңмен белгіленген тәсілдерді қолдана отырып, жеке және ұжымдық еңбек дауларын шешу құқығын бекітеді.

Бұл ұстаным объективті түрде қажет, өйткені, өкінішке орай, еңбек қатынастары әрдайым қақтығыссыз дамып, жүзеге асырыла бермейді. Мүдделері жиі сәйкес келмейтін субъектілер болып табылатын жұмысшылар мен жұмыс берушілер арасында, ал кейбір жағдайларда керісінше, әртүрлі келіспеушіліктер жиі кездеседі. Нақтылайтын болсақ, еңбек дауы деп Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын қолдану, келісімдердің, еңбек және ұжымдық шарттардың, жұмыс беруші актілерінің талаптарын орындау немесе өзгерту мәселелері бойынша жұмыскер мен жұмыс беруші (жұмыс берушілер), оның ішінде бұрын еңбек қатынастарында болғандар арасындағы келіспеушіліктерді түсінеміз.

Еңбек дауларын шешу мәселелері көптеген жылдар бойы құқықтық ғылым мен тәжірибе үшін де, бүкіл қоғам үшін де өзекті болып қала береді. Бұл мәселелер әсіресе жеке еңбек дауларын шешу барысында өткір сезіледі.

Жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы келіспеушілік, егер оған қатысушылар келіссөздер нәтижесінде шешпесе және оған арнайы уәкілеттік берілген органдарды тарту қажеттілігі туындаса, еңбек дауларына айналады. Еңбек дауларын шешуге уәкілетті органдар, оларды шешу рәсімі еңбек дауының түріне байланысты айқындалады.

Еңбек қатынастарынан туындаған даулар бойынша істер Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне және Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне сәйкес, еңбек даулары жөніндегі келісу комиссияларына және жалпы юрисдикция соттарына бағынысты.